

Sissejuhatus

Balti Ülikool – eesti, läti ja leedu rahvusest sõjapõgenike ühine kõrgkool Lääne-Saksamaal Briti tsoonis (Hamburg/Pinneberg) 1946-1949

II Maailmasõja lõpuks oli Saksamaa läänetsooni kogunenud suur arv kodutuid sakslasi ja mittedakslasi, nende hulgas ka nn. baltlaste rühm, s.o. eesti, läti ja leedu põgenikud. Pärast sõjategevuse lõppu koondasid liitlasväed mittedaksa põgenikud ajutistesse kogumispunktidesse - tühjaks jäänud sõjaväekasarmutesse, koolimajadesse, idatöölise barakklaagritesse ja ruumi puudusel ka sakslastelt rekvireeritud ametiasutuste ruumidesse ning elumajadesse.

Hamburgi ja selle lähikonnas paiknesid eesti põgenikud 1945. a. suve alguseks õige mitmes laagris teiste rahvaste hulgas. Puhteesti laagreid ei olnud seal veel välja kujunenud, nagu oli juba sündinud lähedases Lübeckis ja Schwarzenbeckis. Juuniku lõpuks otsustati mitme laagri esindajate poolt rajada Hamburgi Eesti Komitee, kes võiks anda nõu, abi ja informatsiooni kaaspõgenikele arvukate küsimuste lahendamisel, koguda andmeid teiste eesti laagrite asukohtade ja suuruste kohta ning luua nendega sidemeid. Komitee esimeheks sai professor Julius Mägiste, abiesimeesteks dr. Elmar Järvesoo ja assistent Karl Aun. Kõik kolm olid endised Tartu Ülikooli õppejõud, kellele lisandus sekretärina Voldemar Kirss Tallinna Tehnikaülikoolist. Hamburgi Eesti Komitee asukohaks sai laager "Deutscher Ring". Üheks esimeseks ülesandeks oli laagrielanike nimekirjade vahetamine, et hõlbustada sugulaste ja tuttavate ülesleidmist.

Peatselt langes Hamburgi Eesti Komiteele oluline osa Balti Ülikooli ellukutsumisel ja selle varasel organiseerimisperioodil.

Varsti pärast põgenikelaagrite moodustamist oli päevakorda kerkinud noorte koolihariduse korraldamine, kuna selgus, et lähiaastatel puuduvad võimalused Saksamaalt emigreerimiseks ja põgenikuliõpilaste vastuvõtu küsimus Saksa ülikoolidesse oli veel otsustamata. Lübecki Läti Komitee esindajad, kes tegelesid läti üliõpilaste väljavaadetega, astusid kontakti Hamburgi Eesti Komiteega ja 17. septembril 1945 toimus esimene ühine nõupidamine. Tekkis kolme balti rahvusgrupi ühise ülikooli rajamise idee, mis looks ka teadlastele teadusliku töö jätkamise võimaluse. Briti sõjaväevalitsus suhtus ideesse soodsalt ja novembris 1945 andis Briti Foreign Office loa Baltic University asutamiseks.

Juba varem oli hakanud tegutsema organiseerimiskomitee ja selle kolmeliikmeline organisatsioonitoimkond, kelle ülesandeks sai töö koordineerimine ja juhtimine, ametivõimudega läbirääkimiste pidamine ja ürituste edastamine väljapoole. Sinna kuulusid professorid Fricis Gulbis (esimees) läti ja Julius Mägiste eesti esindajana, kellega pisut hiljem liitus leedu esindajana prof. Vladimir Stankevičius. Lisaks moodustati veel – statistika- ja õppekavade toimkond koosseisus prof. Edgars Dunsdorfs (esimees), dotsent Elmar Järvesoo ja Vilis Misiulis ning majandustoimkond prof. Harald Sultsoni (eesti) juhtimisel. Statistika- ja õppekavade toimkond sai kiireloomulise ülesande koguda andmestik asjast huvitatud üliõpilaste ja õppejõudude kohta. Eesti sektoris langes see kohustus niisiis Elmar Järvesoole, kes töötas esialgu Hamburgi Eesti Komitee nimel.

Oktoobrikuu keskpaigaks oli statistikatoimkonnal valmis esialgne ülevaade kolme rahvuse üliõpilastest ja õppejõududest, kes olid huvitatud ülikoolikursustel õppimisest ja töötamisest. Selleks ajaks oli end registreerinud kokku 1329 üliõpilast, neist 182 eestlast, 649 lätlast ja 498 leedulast. Õppejõude oli Briti tsoonist registreerunud 168, neist 33 eestlast, 70 lätlast ja 65 leedulast.

8.-9. jaanuaril 1946 toimus Balti Ülikooli konstitueerimiskoosolek, kus võeti vastu ülikooli statuut, kinnitati ülikooli organisatsioon ja valiti kohtadele ajutised ametikandjad kuni korraliste valimisteni õppejõudude poolt. Ülikoolis oli ette nähtud kaheksa teaduskonda:

1. Filosoofia- ja filoloogiateaduskond
2. Majandus- ja õigusteaduskond
3. Matemaatika- ja loodusteaduskond
4. Keemiateaduskond
5. Põllumajandusteaduskond

6. Arstiteaduskond

7. Arhitektuuri- ja ehitusteaduskond

8. Masinaehituse (mehaanika) teaduskond

Ülikooli rektoraat koosnes esialgu presidendist ja kolmest rektorist - üks igast rahvusest, hiljem lisandus veel asepresident. BÜ tegutsemise ajal olid rektoraadi ametikandjad järgmised:

President: Fricis Gulbis 9.1.46-30.9.48; Vladas Stanka 1.10.48-15.6.49, Eduards □turms 16.6. 49-30.9. 49.

Asepresident: Vladas Stanka 14.10.47-30.9.48, Pauls Kundzin□ 1.10.48-11.1.49, Eduards □turms 12.1.49-30.6.49

Eesti rektor: Eduard Julius Öpik 9.1.46-12.4.48, Alo Raun 13.4.48-16.6.49, Johan Georg Estam 16.6.49-30.9.49.

Rektoraadi sekretariaat töötas pea kogu BÜ tegevuse kestel 9.1.1946 kuni september 1949 järgmises koosseisus: kantsler Janis Velin□, endine Läti Ülikooli sekretär, ja kolm rahvuste sekretäri - Elmar Järvesoo (eesti), Richard Plume (läti) ja Jonas Montvila (leedu).

Esimene semester algas 14. märtsil 1946. Õppetöö alguse ajaks oli Hamburgi kogunenud paarsada üliõpilast ja mõnikümmend õppejõudu. Neid majutati põhiliselt Zoo ja Alsterdorfi laagrites. Esimese semestri lõpuks oli üliõpilaste koguarv 1025, kellest 154 olid eesti noored. Õppejõudude koosseis rahvuste järgi peegeldab üldjoontes üliõpilaskonna koosseisu: 25 eesti, 74 läti ja 32 leedu õppejõudu.

Ülikooli asukohaks oli alguses Hamburg, kuid linna ruumipuuduse tõttu koliti 1947. a. jaanuaris Pinnebergi (Holsteinis), kus ülikoolile eraldati endised kasarmud.

Balti Ülikooli õppetöö kestis 9 semestrit. Kõrgpunkt saavutati Hamburgis teise semestri keskel, mil immatrikuleeritute koguarv ületas 1200, õppetöös oli kohal 996, kellest eestlasi 135-140. Siit edasi algas üliõpilaste arvu langus ja viimase semestri alguses 18. juulil 1949 oli BÜ-s kokku 468 üliõpilast. Õppejõudude arv oli kahanenud 33 palgasaajale, kes jagasid oma tasud paarikümne lisaks töötava õppejõuga. Languse põhiliseks põhjuseks oli emigratsiooni- ja edasiõppimisvõimaluste avardamine uutesse maadesse - Kanadasse, Ameerika Ühendriikidesse, Austraaliasse jm., samuti üliõpilaste siirdumine Saksa ülikoolidesse.

Balti Ülikool lõpetas oma tegevuse 30. septembril 1949.

Kokku oli Balti Ülikoolis immatrikuleeritud 2006 üliõpilast, kellest 79 lõpetasid. Õppejõude oli töötanud 200.

Balti Ülikool oli Baltimaadelt pärit sõjapogenike üks omapärasemaid ja olulisemaid institutsioone nende ajutisel, sunnitud peatusel emigratsioonivõimaluste ootel Briti okupatsioonitsoonis Lääne - Saksamaal. Pakkudes kõrgharidust suurele hulgal noorukitest, kelle normaalne hariduskäik oli sõja- ja okupatsiooniaastail häiritud, lahendas see pogenike ühe väga tungiva probleemi. Enam kui 200 endist ülikooliõppejõudu ja teadlast kolmest Balti riigist võis rakendada oma kutsetööle - õpetamisele ja uurimistööle. Eesti osa BÜ-s oli kolmest rahvusrühmast väikseim, mis vastas umbkaudu põgenikerühmade suurusle Saksamaal: eesti õppejõude oli BÜ-s rakendatud ümmarguselt 50, eesti üliõpilasi immatrikuleeriti ligi 300. Normaaloludes iseloomustab kooli selle lõpetajate arv, kuid BÜ suunas oma andekaid üliõpilasi Saksa ülikoolidesse. Seetõttu oli BÜ-s eesti lõpetajaid ainult seitse. Suur osa õpinguid alustanud üliõpilastest asusid edasi õppima teistes emigratsioonimaades - USA-s, Kanadas, Austraalias, Inglismaal, kus paljud jõudsid doktorikraadini ja töötasid kõrgkoolide õppejõudude ning uurijatena.

Enne Balti Ülikooli töö lõpetamist Saksamaal 1949. a. loodi tema pärandi hooldamiseks ja töö osaliseks jätkamiseks uues vormis tütarorganisatsioon Balti Instituut (Baltisches Institut), mis ei saanud aga kunagi õiget tegutsemishoogu ja hääbus peatselt hoopiski.

Balti Ülikooli arhiivimaterjalid asuvad Uppsala ülikooli raamatukogus, kus nende saabumise aeg ja allikas pole täpselt teada. BÜ eesti sektori materjalid sorteeris muude seast välja ja reastas esialgselt Uppsala ülikooli raamatukogu eestlasest töötaja Jüri Leps, kes ka vahendas nimetatud arhiivimaterjalide üleandmist Tartu Ülikooli Raamatukogule 2002. a. mais.

TÜR-is moodustatud arhiivifond (F 168) sisaldab Balti Ülikooli rajamisega seotud eesti sektori

ringkirju, üleskutseid, informatsioonilehti, varem Eestis töötanud kõrgkooliõppejõudude nimestikke ja ankeete, kirjavahetust potentsiaalsete ning vastuvõetud õppejõududega ja teiste isikutega, samuti üliõpilaskandidaatide taotlusi Balti Ülikooli sisseastumiseks, üliopilaste avaldusi jm. kirjavahetust ülikooli eesti sektoriga.

Arhiivifond on kirjeldatud käsikirjade traditsioonilistes tähestik- ja märksõnakataloogides, samuti elektronkataloogis ESTER.

Kasutatud kirjandus:

Balti Ülikool Saksamaal 1945-1949. Koguteos. Toimetaja E. Järvesoo. Toronto, 1991. 518 lk.

Säiliku nr	Kirje
------------	-------

I Balti Ülikooli rajamise, õppekoosseisu värbamise ja tööga seotud kirjavahetus jm paberid

1. Balti Ülikooli rajamisega seotud Hamburgi Eesti Komitee liikmete Julius Mägiste ja Elmar Järvesoo kirjavahetus jm materjalid eesti põgenike olukorrast ning organiseerimisest Saksamaal. Masinakiri ja käsikiri.
12. juuli-6. sept. 1945. 35 l.
2. Balti Ülikool. Eesti sektor.
Ringkirjad, üleskutsed eesti üliõpilastele, informatsioonilehed ja teated, kirjavahetus (väljaläinud kirjad põhiosas rektor Ernst Öpiku ja sekretär Elmar Järvesoo allkirjaga) jm organisatoorse asjaajamise paberid. Masinakiri ja käsikiri.
1945-1946. 97 l.
3. Balti Ülikooli rajamise perioodil koostatud Eestis töötanud kõrgkoolide õppejõudude nimekirjad ja ankeedid, Hamburgi Eesti Komitee kirjavahetus (väljaläinud kirjad põhiosas Elmar Järvesoo allkirjaga) õppejõudude jt kohataotlejatega. Masinakiri ja käsikiri.
5. sept.-31. dets. 1945. 77 l.
4. Hamburgi Eesti Komiteele saadetud Eestis töötanud kõrgkoolide õppejõudude ankeedid, Balti Ülikooli kohataotlejate avaldused, Hamburgi Eesti Komitee ja Balti Ülikooli eesti sektori kirjavahetus (väljaläinud kirjad põhiosas rektor Ernst Öpiku ja sekretär Elmar Järvesoo allkirjaga) potentsiaalsete ja vastuvõetud õppejõududega. Masinakiri ja käsikiri.
6. jaan.-21. dets. 1946. 102 l.
5. Balti Ülikool. Eesti sektor.
Teated ja kirjavahetus (väljaläinud kirjad rektor Ernst Öpiku ja sekretär Elmar Järvesoo allkirjaga). Masinakiri ja käsikiri.
7. jaan.-12. dets. 1947. 98 l.
6. Balti Ülikool. Eesti sektor.
Teated ja rektorite Ernst Öpiku ning Alo Rauna peetud kirjavahetus, mh endiste Balti rahvusülikoolide õppejõudude ja assistentide registreerimise, Balti Ülikooli Põhja-Ameerikasse üleviimise, õppejõudude vallandamise asjus. Masinakiri ja käsikiri.
2. jaan.-28. dets. 1948. 127 l.
7. Balti Ülikool. Eesti sektor.
Teated ja rektorite Alo Rauna ning Johan Georg Estami peetud kirjavahetus, mh Hamburgi Eesti Komitee likvideerimisest. Masinakiri ja käsikiri.
5. jaan.-23. aug. 1949. 70 l.
8. Who is who? at the Baltic University. Biographies of the Professors and Teachers. Paljundus.
Pinneberg, [veebr. 1948]. 156 lk.
Ingl. k.

Säiliku nr	Kirje
9.	Eestlaste kultuuriüritused põgenikelaagrites Saksamaal. Masinakirjas ja trükitud. 1945-1946. 3 l.
II Kirjavahetus üliõpilasküsimustes	
10.	Eesti üliõpilaste nimekirjad, kes soovisid õpinguid jätkata, Hamburgi Eesti Komiteele esitatud Balti Ülikooli sisseastumisavaldused, üliõpilaste registreerimislehed, BÜ laagrielanike nimekiri. Masinakiri ja käsikiri. 5. okt.-30. dets. 1945. 59 l.
11.	Balti Ülikooli eesti sektori kirjavahetus üliõpilasküsimustes: sisseastumis- jm avaldused ning kirjad, BÜ vastused (põhiosas rektor Ernst Öpiku ja sekretär Elmar Järvesoo allkirjaga). Masinakiri ja käsikiri. 2. jaan.-29. mai 1946. 143 l.
12.	Balti Ülikooli eesti sektori kirjavahetus üliõpilasküsimustes: sisseastumis- jm avaldused ning kirjad, BÜ vastused (põhiosas rektor Ernst Öpiku ja sekretär Elmar Järvesoo allkirjaga). Masinakiri ja käsikiri. 1. juuni-12. dets. 1946. 70 l.
13.	Balti Ülikooli eesti sektori kirjavahetus üliõpilasküsimustes: sisseastumis- jm avaldused ning kirjad, BÜ vastused (põhiosas rektor Ernst Öpiku ja sekretär Elmar Järvesoo allkirjaga). Masinakiri ja käsikiri. 9. jaan.-20. dets. 1947. 75 l.
14.	Balti Ülikooli eesti sektori kirjavahetus üliõpilasküsimustes: sisseastumisavaldused, päringud õppimisvõimaluste kohta, palved väljastada BÜ tunnistused ja tõendid, BÜ vastused päringutele (põhiosas rektor Ernst Öpiku ja sekretär Elmar Järvesoo allkirjaga) ning väljasaadetud tunnistused ja tõendid. Masinakiri ja käsikiri. 5. veebr.-9. nov. 1948. 35 l.

Selles inventarinimistus on 14 säilikut numbriga 1-14. Fondi korraldas ja nimistu koostas raamatukoguhoidja Tatjana Šahhovskaja. 10. okt. 2002